

خانواده و توسعه در عشایر

از الویا رستریو (افشارنادری) ، بخش مطالعات عشایری ، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی ، دانشکده علوم اجتماعی و تعاون ، دانشگاه تهران ، ۲۵۳۵ .
۲۸ ص ، با مقدمه و خلاصه به زبان انگلیسی ، جداول و نمودار .

این تحقیق همانطور که عنوان آن نشان می‌دهد مسأله‌ای را که از نظر توسعه اجتماعی و اقتصادی فوق العاده دارای اهمیت است مطرح می‌کند . خانم دکتر الویا رستریو نتایج مطالعات خود را دربارهٔ خانوادهٔ عشایری در ارتباط با مسائل توسعهٔ اقتصادی و اجتماعی ، که بر پایهٔ سالها مطالعه و تجربیات طولانی در منطقهٔ کهگیلویه و بویراحمد فراهم آمده در این تحقیق ارائه کرده است .

محقق نخست ساخت خانواده را در ارتباط با تولید مورد بحث قرار می‌دهد و با توجه به تأثیر گوناگونی مناسبات و روابط تولیدی در ایجاد اشکال مختلف خانواده به تفاوت مفهوم خانواده در اجتماعات عشایری با مفهوم این نهاد در جامعهٔ غیر عشایری بویژه جامعهٔ شهری اشاره می‌کند و از نظر گاههای مختلف پنج نوع خانواده تشخیص می‌دهد :
۱- هسته ای یا گسترده ۲۰- یک زن یا چند زن ۳۰- کوچ ، اسکان یا "اسکان موقت"
۴- مرد مکانی ، زن مکانی ، نو مکانی و ۵- پدر نسبی ، مادر نسبی .

از میان این پنج نوع خانواده بیشتر به شناخت ویژگیهای دو نوع خانواده هسته‌ای و گسترده در ارتباط با تولید توجه شده است .

خانوادهٔ هسته‌ای که اکثریت قریب به اتفاق خانواده های عشایری را تشکیل می‌دهد (بر پایهٔ نتایج سرشماری عشایری کل کشور در سال ۱۳۴۵ نسبت خانواده های هسته ای به کل خانواده ها ۸۷/۲ درصد است) معمولاً " از ۵ یا ۶ نفر تشکیل می‌شود .

دربارهٔ علل پیدایی خانوادهٔ هسته‌ای در میان عشایر کوچک و محقق دو عامل را ذکر می‌کند :
۱- خروج مرد از دواج کرده از " مال " پدری تحت تأثیر (الف) نظام رهنماداری رایج در منطقه و (ب) وضع اقتصادی - اجتماعی مرد .

۲- تشکیل خانوادهٔ هسته‌ای با ماندگار شدن مرد در " مال " خود که این امر به دلیل (الف) حفاظت و نگهداری از رزمه و (ب) تمایل به زندگی مستقل در " مال " صورت می‌گیرد .

خانواده گسترده معمولاً در بین دو قشر اجتماعی عشایر دیده می شود :

- ۱- خانواده های قشر متوسط که مستقیماً در کارهای تولیدی شرکت دارند .
- ۲- خانواده خوانین و کدخدا .

در باره علل تشکیل خانواده گسترده در قشر متوسط محقق از عواملی مانند کمی تعداد دام که نگهداری آن از لحاظ اقتصادی مقرون به صرفه نیست ، نداشتن امکانات مالی برای تدارک یک محل سکونت جدید و نیاز خانواده به نیروی کار آمد زن نام می برد . اما تأکید می کند که گسترش ابعاد این نوع خانواده گسترده قشر متوسط موقتی است و معمولاً افراد پس از ازدواج به دنبال پیدا کردن کار در مال های دیگر خانواده های هسته ای تشکیل می دهند .

در مورد خانواده خوانین و کدخدا به دلیل شرکت نداشتن این نوع خانواده در کارهای تولیدی و نیز ضرورت کنترل و نظارت و امنیت جان اعضاء خانواده خوانین و کدخدا و همچنین شأن و منزلت مال خانی که تجمع افراد خانواده را در یک محل ایجاب می کند خانواده گسترده جنبه دائمی پیدا می کند . با وجود این بنا باظهار محقق پس از اصلاحات ارضی این نوع خانواده گسترده نیز دستخوش دگرگونی گردیده زیرا پسران در این خانواده ها با اخذ زمین و یافتن کار در ادارات دولتی از خانواده پدری جدا شده ، خانواده هسته ای مستقلی را تشکیل می دهند .

در این تحقیق نوع دیگری از خانواده عشایری - خانواده چندزنه نیز مورد بحث قرار می گیرد . در مورد تشکیل خانواده چند زنه نکته قابل توجه کمی تعداد مردان چند زنه در جامعه عشایری است . در میان ۲۸۴ خانواده ای که در سال ۱۳۵۲ در منطقه کهگیلویه و بویر احمد مورد بررسی قرار گرفته اند تنها ۱۲ خانواده وجود دارد که مرد بیش از یک زن داشته است . پدیده چند زنی بویژه در میان خانواده های کوچ رو کمتر از خانواده های اسکان شده مشاهده می شود .

در مورد تشکیل خانواده چند زنه محقق به عواملی مانند کمبود نیروی انسانی در ارتباط با نظام تقسیم کار در دامداری رایج در منطقه که بدون دخالت زن امکان پذیر نیست نقش مؤثر از دواج در روابط میان گروه های قدرتمند بویژه خوانین و کدخدا ، نازایی زن اول و بالاخره ازدواج با زن بیوه برادر (Levirat) اشاره می کند .
در این بررسی همچنین مسائل اسکان و کوچ در چارچوب خانواده عشایری مورد توجه قرار گرفته و بر اساس نوع زندگی و نظام تولید ، خانواده عشایری به سه گروه :

۱ - خانواده های کوچ رو .

۲ - خانواده های اسکان شده .

۳- خانواده های "اسکان موقت و آماده برای کوچ" تقسیم شده است و نشان می دهد که بین امکان کوچ یا اسکان و تعداد دام خانواده در مورد خانواده های گروه اول و دوم رابطه مستقیم وجود دارد . اما در مورد خانواده های گروه سوم این مسأله با تعداد دام خانواده های دیگر بستگی دارد . این خانواده ها که خانواده های فقیر رادر منطقه تشکیل می دهند هنگامی ممکن است کوچ کنند که تعداد دام خانواده های دامدار کوچ رو از حد معینی (حدود ۳۵ رأس دام ماده) تجاوز کند زیرا در آن صورت این گروه به کمک خانواده های بدون دام محتاج خواهد بود .

روابط خویشاوندی در خانواده ها نیز یکی از عوامل مؤثر در " کوچ " یا " اسکان " می تواند باشد . خانواده های فقیر عمدتاً " به دلیل کمبود دام در منطقه ، نداشتن وسایل حمل و نقل و گسستگی روابط خویشاوندی با کوچ روها ، اسکان موقت را اختیار می کنند . خانواده های مرفه اسکان شده (که نسبت آنها اندک است) برای برخورداری بیشتر از بعضی خدمات مانند مدرسه و دکتر و . . . اسکان یافته اند .

در ارتباط با تاء شیر وسعت شبکه خویشاوندی بر سازمان تولید محقق امتیازات اجتماعی و اقتصادی خانواده های کوچ رو را که دارای شبکه خویشاوندی وسیعتر هستند در مقایسه با خانواده های اسکان شده مورد بحث قرار می دهد و روشن می سازد که چرا خانواده های عشایری تا آنجا که برایشان امکان پذیر است مایل به کوچ روی هستند .

محقق سپس خویشاوندی و تولید را در جامعه عشایری مورد بحث بیشتری قرار داده و نتیجه می گیرد که سازمان خویشاوندی و سازمان تولید در این جامعه با هم در ارتباط مستقیم اند . ساخت خانواده و خویشاوندی در میان عشایر مبتنی بر نیاز اقتصادی سنتی جامعه است . هر گونه تغییر در نظام تولید موجب تغییر در وظایف و نقشهای خانواده و خویشاوندی می گردد و چنانچه تغییرات بویژه تغییراتی که در ارتباط با برنامه های توسعه و عمران ایجاد می شود ، با آگاهی همراه نباشد اسکان لزوماً مترادف با رفاه نخواهد بود . در این زمینه اثر اقدامات عمرانی بر شرایط اجتماعی و اقتصادی خانواده (تغییراتی که در نتیجه کشت چغندر در کهگیلویه و بویر احمد واحداث کارخانه قند در زمینه تولید زراعی و تقسیم کار در جامعه عشایری مجاور کارخانه بوجود آمده و اثرات آن بر خانواده عشایری) مورد مطالعه قرار گرفته است و با تاءکید بر اینکه هر اقدام عمرانی بیش و کم

بر سازمان اقتصادی و اجتماعی ایلی اثر می گذارد ضرورت توجه به عوارض جنبی احتمالی برنامه های توسعه قبل از اجرای این گونه برنامه ها یاد آوری گردیده است . در پایان تاءثیر اجرای یک برنامه عمرانیه بر روی خانواده و همچنین اثرات اسکان بدون شرایط لازم در منزلتهای اجتماعی زنان در منطقه مورد بررسی ، در نمودارهایی بخوبی نشان داده شده است . همچنین جداول آماری و فهرست مآخذ و بویژه توضیحات و یادداشتهایی که به آخر گزارش تحقیق افزوده شده است منبع بسیار مهمی برای پژوهندگان و علاقمندان به مسائل اقتصادی و اجتماعی و مطالعات و برنامه ریزیهای منطقه ای است .

با اینهمه تحقیق دارای کمبودهایی است که بویژه در بحث از ساخت خانواده به چشم می خورد . همچنین با اینکه نقش اقتصادی زن در خانواده عشاگیری مورد تاءکید فراوان واقع گردیده - چنانکه خانواده عشاگیری را از دیدگاه اقتصادی " تجمعی محدود از دوجنس مرد وزن با مشارکت در امر تولید و وضع واحد در امور توزیع و تغذیه با سکونتگاه مشترک " تعریف کرده است - اما مشخص نمی کند که آثار اجتماعی مشارکت زن در امر تولید چیست و چه موقعیتی برای زن در این خانواده بوجود می آورد و نقش مسلط رادر خانواده چه کسی بر عهده دارد . زیرا اگر صرفاً " شرکت در تولید ملاک باشد همانطور که محقق محترم خاطر نشان ساخته است در خانواده عشاگیری تمام افراد حتی کودکان خردسال در امر تولید سهم وشو یک اند . مسأله این است که در شناخت ساخت خانواده بیشتر به عامل تولید تاءکید شده و عوامل اجتماعی - تاریخی کمتر مورد توجه قرار گرفته است . حال آنکه شناخت عینی وضع کنونی خانواده در جامعه عشاگیری مستلزم بررسی دقیقتر و همه جانبه از جمله مطالعه روند تطور آن است .

با این حال این تحقیق مطالب قابل ملاحظه ای را در ارتباط با نهاد خانواده عرضه کرده است . در ضمن چنین می نماید که ماهیت خانواده در عشاگیر ، شکل های اساسی آن و بویژه اشکال اولیه و قدیمی آن در خور مطالعه دقیق است .

اصولاً " مفهوم یا مفاهیم این نهاد تنها می تواند بر پایه نتایج تحقیقات علمی که از طریق مشاهدات دست اول بدست آمده باشد تدوین گردد نه بر اساس تلاش در تطبیق مفاهیم رایج در جامعه شناسی غربی و طبقه بندیهای آن که ممکن است لزوماً با واقعیهای موجود در جامعه های دیگر منطبق نباشد .

یکی از ویژگیهای تحقیق خانم رستریو که در عین حال بر ارزش کار او نسبت به کارهای برخی محققان ونویسندگان دیگر بسیار می افزاید توجه به این واقعیت است .

بعنوان مثال در بحث از خانواده هسته‌ای می‌نویسد " از طرف دیگر تعریف خانواده هسته‌ای - آنچنانکه در جامعه‌شناسی غربی مورد نظر است - در مورد اغلب خانواده‌های جامعه عشایری صدق نمی‌کند بدان علت که خانواده هسته‌ای در عشایر در عین حال که مستقل است نمی‌تواند جدا از خانواده‌های مال (واحد اقتصادی - اجتماعی) خود زندگی کند و روابط اقتصادی و اجتماعی وسیع و پیچیده‌ای را که با سایر خانواده‌ها و افراد مال دارد انکار کند . بنابراین ، واقعیت‌های خاص جامعه عشایری اصطلاح خانواده هسته‌ای را از مضمون ویژه‌ای برخوردار می‌کند . "

این پیوندهای اقتصادی و اجتماعی به نیکوترین وجهی مورد توجه محققان درجند بوده است، وی در عین حال که ارتباطات و پیوند های فرهنگی و جغرافیایی را در شکل پذیری خانواده در نظر دارد ، نقش تعیین کننده روابط اقتصادی را در تشکیل این واحد اجتماعی - خانواده - مورد تاءکید قرار می‌دهد .

تحلیل جالبی نیز که از اثر یک برنامه عمرانی بر شرایط اقتصادی و اجتماعی خانواده عشایری بعمل آمده است بر اهمیت این تحقیق می‌افزاید . محقق تاءثیر اقدامات عمرانی را بر سازمان اقتصادی و اجتماعی ایلی عمیقاً "مورد بررسی قرار داده و بر پایه تحلیل جامعه‌شناسی - مردم شناسی تاءثیر جریان تولید در ساخت خانواده و روابط خویشاوندی و تغییراتی که در نتیجه اجرای برنامه‌های توسعه در خانواده رخ می‌دهد ، نتیجه‌گیری‌های جالبی در زمینه راهها و آئینده نگرهای توسعه و نزدیکتر ساختن برنامه‌های توسعه با واقعیت زندگی جامعه عشایری بعمل آورده است .

بیگمان تنها به کمک تحقیقات ارزنده‌ای مانند تحقیق خانم رستریو که بر اساس مشاهدات مستقیم و مطالعات عمیق در جامعه عشایری صورت گرفته باشد می‌توان به شناخت علمی نهاد خانواده در این جامعه و هم به یافتن راه‌حلهای واقع بینانه در برنامه‌های توسعه منطقه‌ای نزدیک شد . بنابراین بجاست که توفیق ایشان را در انجام اینگونه تحقیقات ارزومند آرزو کنیم و امیدوار باشیم که محققان دیگر نیز به سهم خود در این راه گام بردارند .